

Eender en toch anders
Bilaterale kongres
Historici van Nederland en Suid-Afrika

Wassenaar

6-8 Julie 2000

Verantwoording

*GERRIT J. SCHUTTE**

Nederland en Zuid-Afrika bezitten een lange gemeenschappelijke geschiedenis. Sinds begin zeventiende eeuw lieten Nederlandse schippers hun vermoeide schepelingen de ankers zakken in de baai aan de voet van de Tafelberg, waar zij de watervoorraden lieten aanvullen en ruilhandel voerden met de plaatselijke bewoners, die mettertijd een soort postkantoor beheerden.¹ Een halve eeuw later besloten Heren XVII van de Verenigde Oost-Indische Compagnie er een verversingsstation te laten vestigen, dat zich al snel ontwikkelde tot een volksplanting, Nederlands-koloniaal van aard. De rechtstreekse staatkundige relatie werd na anderhalve eeuw beëindigd, niet de onderlinge betrokkenheid. De geschiedenis van de 19de en 20ste eeuw toont dat op diverse terreinen. Over en weer namen Nederlanders en Zuid-Afrikanen een speciale plaats in elkaars beleving.

Een dergelijk gemeenschappelijk verleden, gedocumenteerd in archieven en bibliotheken in beide landen en slechts goed te verstaan in onderlinge samenhang, vraagt om gezamenlijke bestudering. Generaties lang kenden historici van beide landen elkaar inderdaad en werkten samen. Verscheiden Nederlanders hebben in de loop van de 19de eeuw belangwekkende bijdragen geleverd tot de bestudering van zowel de oudere als contemporaine geschiedenis van Zuid-Afrika – men kan denken aan de bronnenpublicaties van W.G. Brill en de studies van U.G. Lauts, F. Lion Cachet en J.W.G. van Oordt. Ook het geschiedenisonderwijs in de

* Prof.dr. G.J. Schutte is verbonden aan de Vrije Universiteit te Amsterdam. Zijn fascinatie met de Zuid-Afrikaanse geschiedenis dateert van 1965, toen hij als gaststudent en nagraadse onderzoeker aan de Universiteit van Suid-Afrika te Pretoria verbleef. Een van zijn meest recente publicaties is *Beste Ouders! Brieven uit de Transvaal van Karel van den Berg, 1896-1900* (Amsterdam 1999). Hij is voorzitter van de Nederlandse Stuurgroep ten behoeve van de samenwerking tussen Nederlandse en Zuid-Afrikaanse historici. Hy het ook as mede-redakteur opgetree vir die artikels in hierdie uitgawe van *Historia* wat uit die konferensie voortgespruit het.

1. PERRY MOREE, 'Met vriend die God geleide'. *Het Nederlands-Aziatisch postvervoer ten tijde van de Verenigde Oost-Indische Compagnie* (Zutphen 1998).

Historia, 45(2), November 2000, pp. 311-7.

Boerenrepublieken maakte gebruik van Nederlands lesmateriaal.² Van hun kant hebben auteurs uit Zuid-Afrika de Nederlandse archieven en publicaties geraadpleegd, contact onderhouden met Nederlandse collegae en hun studies in Nederland laten verschijnen. George McCall Theal bijvoorbeeld liet zijn *Geschiedenis van Zuid-Afrika* (1897) bij Martinus Nijhoff in Den Haag verschijnen; trots vermeldde hij op de titelpagina lid te zijn van niet minder dan vier Nederlandse wetenschappelijke genootschappen.

Die traditie van contact en samenwerking is de eerste helft van de twintigste eeuw versterkt voortgezet. De ontwikkeling van de academische geschiedbeoefening in Zuid-Afrika, met name aan de Afrikaanstalige universiteiten, heeft veel te danken aan Nederlanders en Zuid-Afrikanen die – soms jaren lang – aan Nederlandse universiteiten gestudeerd hadden. Men moet denken aan de Nederlanders E.C. Godée Molsbergen, C.W. de Kiewiet, M. Bokhorst en D. Bax, als ook A.J. Böeseken, J. Ploeger en C. Pama. Met name de Zuid-Afrikaanse historici van wat Pieter Kapp ‘die tweede geslag’ noemt hadden een Nederlandse connectie en waren promovendi van Leiden, Utrecht en Amsterdam uit de jaren ‘30: I.D. Bosman, S.P. Engelbrecht, J.P. van der Merwe, P.J. van der Merwe, A.N. Pelzer, G.D. Scholtz, F.J. du T. Spies en A. Wypkema.³ Ook de twee volgende, naoorlogse generaties van Zuid-Afrikaanse historici oriënteerde zich voor een deel in Nederland.⁴ Deze stroom van Zuid-Afrikaanse historici die niet zelden hun (langdurig) Nederlandse studieverblijf afsloten met een promotie, eindigde in de jaren ‘70.⁵

De oogst aan contrabezoeken van Nederlanders aan Zuid-Afrika is verhoudingsgewijs altijd beperkt geweest. Nederlandse historici die enige tijd in Zuid-Afrika studeerden zijn op de vingers van één hand te tellen.⁶ Iets groter is uiteraard de lijst van Nederlanders die korte bezoeken aan Zuid-Afrika brachten. Reeds in de jaren ‘30 gaven P.J. Idenburg en P. Geyl reeksen gastcolleges in Zuid-Afrika;⁷ in 1954 werd P.J. van Winter eredoctor van Stellenbosch. Nederlanders publiceerden in Zuid-Afrikaanse tijdschriften en Nederlandse tijdschriften namen bijdragen op van Zuid-Afrikaanse auteurs en recenseerden Zuid-Afrikaanse

-
2. D. AITTON, *Leesboek over geschiedenis voor de scholen in de Zuid-Afrikaansche Republieken* (Amsterdam 1892); tweede druk *Geschiedenis van Zuid-Afrika, met een inleiding over de algemeene geschiedenis voor de scholen in de Zuid-Afrikaansche Republieken* (Amsterdam 1897).
 3. Zie de bijdrage van P.H. KAPP, “Kontinentale kontak en invloed op die Afrikaanse geskiedbeoefening” in deze uitgawe van *Historia*.
 4. F.A. van Jaarsveld, D.J. Kotzé, Paul Zietsman, B.J. Liebenberg en Maria Hugo, de kerkhistoricus W. Kistner en de filosoof/historicus André du Toit.
 5. In de jaren ‘70 studeerden af in Nederland Fransjohan Pretorius, L. van R. Scholtz en de kerkhistoricus J.W. Hofmeyr; de dissertaties van W.G. Hendricks (*Die betrekkinge tussen Nederland en Suid-Afrika, 1946-1966*; UWK 1984), R.C. de Jong (*Die lewensomstandighede en kulturele bydrae van die Nederlandse ZASM-werknemers 1887-1909*; UP 1989) en de MA-thesis van S.E. van der Watt (*Die opsegging van die kultuurverdrag Nederland/Suid-Afrika*; UOVS 1992) zijn voor een belangrijk deel gebaseerd op een studieverblijf in Nederland.
 6. Alleen S.B.I. Veltkamp-Visser voltooide haar studie met een promotie in Zuid-Afrika (*Meent Borchersds. Predikant in overgangstijd*; Unisa, 1977).
 7. Geyls dagboek van die reis verschijnt binnenkort bij het Suid-Afrikaanse Instituut te Amsterdam.

publicaties. Het toonaangevend vaktijdschrift *Bijdragen tot de Geschiedenis der Nederlanden* schonk (tot 1969) expliciete aandacht voor de Zuid-Afrikaanse geschiedschrijving in de vorm van een jaarlijkse Zuid-Afrikaanse kroniek van de hand van een Zuid-Afrikaanse redacteur. Sinds 1929 was er bovendien het maandblad *Zuid-Afrika*, dat zeer regelmatig aandacht schonk aan de Zuid-Afrikaanse geschiedenis en geschiedschrijving, onder anderen door de redacteurs P.J. van Winter, W.Ph. Coolhaas en G.J. Schutte, maar ook door Zuid-Afrikaanse auteurs.

Na 1970 is al dat contact verschaald en tenslotte werden alle vormen van academische samenwerking en uitwisseling feitelijk beëindigd. Een belangrijke oorzaak was de toenemende politieke spanning tussen Nederland en Zuid-Afrika. Nederland legde zich in het kader van de steunverlening aan de anti-apartheidsstrijd na 1976 een vrijwel volledige academische boycot van Zuid-Afrika op.⁸ Als sprekend voorbeeld is de daling van het totale aantal Zuid-Afrikaanse studenten in Nederland.⁹ In de eerste jaren 1960 een 75 per jaar, daalde hun getal tot 50 in 1975 en 25 in 1985. Ook het aantal promoties van Zuid-Afrikanen in Nederland liep terug, van 75 in de periode 1950-59, 53 (1960-69), 32 (1970-79) tot gemiddeld één per jaar in de periode 1980-85. Die getallen geven echter ook aan, dat al voor de jaren van de boycot steeds minder Zuid-Afrikanen in Nederland kwamen studeren. Het had een combinatie van oorzaken. Eén ervan was dat, gezien de kwaliteit van het eigen Zuid-Afrikaanse academisch onderwijs, men minder behoefte had aan overzeese studie; een andere, dat andere landen meer aantrekkelijk werd gevonden dan Nederland. Ook de Zuid-Afrikaanse historici gingen zich oriënteren op landen als Engeland, Amerika, Duitsland en Frankrijk.

Tegelijkertijd veranderden aard en duur van het verblijf van de Zuid-Afrikaanse studenten in Nederland. Sinds de jaren '70 werden studiebeurzen verleend voor een verblijf van één, hooguit twee jaren. Onvoldoende om een volledige Nederlandse studie te volgen dus, wel geschikt om onderzoek te doen in het kader van een promotiestudie, voorbereiding van een publicatie of anderszins, zoals een bescheiden reeks van Zuid-Afrikaanse historici heeft ervaren.

Nederlandse en Zuid-Afrikaanse historici werden in die periode in hoge mate vreemd aan elkaar. Er verscheen in Nederland slechts een gering aantal historische studies over Zuid-Afrika, voornamelijk over de geschiedenis van de apartheid en het verleden van de Nederlands/Zuid-Afrikaanse betrekkingen.¹⁰ Typerend was ook, dat de Kaapse geschiedenis in de nieuwe *Algemene Geschiedenis der Nederlanden*

8. Vergelijk G.J. SCHUTTE, *De roeping ten aanzien van het oude broedervolk. Nederland en Zuid-Afrika, 1960-1990* (Amsterdam, 1993); H.O. TERBLANCHE, *Nederland en die Afrikaner; gesprek oor apartheid. Die paginaruil tussen Trouw en Die Burger, 1963-1964* (Port Elizabeth 1998); STEFAN DE BOER, *Van Sharpville to Soweto. Nederlands regeringsbeleid ten aanzien van apartheid* (Den Haag, 1999).

9. W.H.F. GORIS, "Zuidafrikaanse studenten in Nederland, 1945-1985" in *Jaarverslag van de Nederlands-Zuidafrikaanse Vereniging 1984* (Amsterdam, 1985) pp. 14-42.

10. Een summiere opgave biedt E. VAN DEN BERGH, *Het stormt in mijn hart: Nederland - Zuid-Afrika. Selectieve bibliografische notitie* (South African Embassy: Information Series No. 14; Den Haag, 2000).

(1977) niet beschreven werd door een Zuid-Afrikaanse historicus. Na 1990 valt een bescheiden heropleving van de belangstelling voor de Zuid-Afrikaanse geschiedenis waar te nemen; de geschiedenis van de Nederlands/Zuid-Afrikaanse betrekkingen, maar ook andere onderwerpen zijn bestudeerd blijken een aantal voltooide academische proefschriften.¹¹ De meeste zijn mede gebaseerd op onderzoek en een studieverblijf in Zuid-Afrika. De uitwisseling van studenten en docenten over en weer is weliswaar na 1990 weer ter hand genomen, maar heeft geen grote omvang gekregen. Naar schatting hebben ook sindsdien een twintigtal Nederlandse studenten geschiedenis een jaartje gestudeerd aan een Zuid-Afrikaanse universiteit. De academische contacten, zeker onder de historici, zijn dus nog steeds relatief gering, de deskundigheid over zuidelijk Afrika in Nederland en de Zuid-Afrikaanse kennis over Nederland dito. Resultaten van nieuw onderzoek bereiken het andere land zeer traag. Dit alles tot evidente schade van de wetenschap in beide landen.

Sinds 1995 heeft een aantal Nederlandse en Zuid-Afrikaanse historici elkaar gevonden in een poging tot hernieuwd contact.¹² Als gevolg daarvan werd op 3 en 4 juli 1997 te Johannesburg (RAU) een eerste kennismakingscongres georganiseerd, bijgewoond door een vijftigtal vakgenoten: een tiental Nederlanders en voorts vertegenwoordigers van tenminste tien Zuid-Afrikaanse universiteiten. De deelnemers vertegenwoordigden diverse deskundigheden en leeftijden en waren werkzaam op verschillende terreinen.

Het tweede Nederlands/Zuid-Afrikaanse Historisch Congres dat beide Sturgroepen op 6-8 juli 2000 belegden op het 'Netherlands Institute for Advanced Studies' (NIAS) te Wassenaar en waaraan een veertigtal mensen deelnam, beoogde de samenwerking te versterken en een nieuwe generatie historici in beide landen met elkaar te brengen. Het benoemde ook een comité, dat de mogelijkheden van de uitwisseling van studenten/promovendi en docenten/onderzoekers tussen beiden landen gaat onderzoeken en versterken.

Inhoudelijk richt een Nederlands/Zuid-Afrikaans historisch congres zich als het ware vanzelf op de elementen en aspecten van de historie die beide landen

-
11. C.A.J. VAN KOPPEN, *De Geuzen van de negentiende eeuw. Abraham Kuyper en Zuid-Afrika* (Wormer, 1992); H. TE VELDE, *Gemeenschapszin en plichtsbesef. Liberalisme en nationalisme in Nederland, 1870-1918* (Den Haag, 1992); B.J.G. DE GRAAFF, *De mythe van de stamverwantschap. Nederland en de Afrikaners, 1902-1930* (Amsterdam, 1993); F.J. BUYS, *Overtuiging en geweld. Vreedzame en gewelddadige acties tegen de apartheid* (Amsterdam, 1995); I. VAN KESSEL, 'Beyond our Wildest Dreams'. *The United Democratic Front and the Transformation of South Africa* (Leiden, 1995); M.H. VAN MEURS, *J.C. Smuts: Staatsman, holist, generaal* (Amsterdam, 1997); A.W. BIEWENGA, *De Kaap de Goede Hoop. Een Nederlandse vestigingskolonie, 1680-1730* (Amsterdam, 1999); S. DE BOER, *Van Sharpville tot Soweto. Nederlands regeringsbeleid ten aanzien van apartheid, 1960-1977* (Den Haag, 1999). Voorts H.L. WESSELING, 'Boeren en Britten in Zuid-Afrika, 1890-1902' in dezelfde, *Verdeel en heers. De deling van Afrika 1880-1914* (Amsterdam, 1991) 323-412 en M. BOSSENBROEK, *Holland op zijn breedst. Indië en Zuid-Afrika in de Nederlandse cultuur omstreeks 1900* (Amsterdam, 1996).
 12. Contactadressen zijn het Departement Geschiedenis bij de Randse Afrikaanse Universiteit (Mw. prof.dr. G. Verhoef) en de Nederlands-Zuidafrikaanse Vereniging te Amsterdam (Mw dr S.B.I. Veltkamp).

verbinden, dit ook tegen de achtergrond van genoemde situatie van relatieve onderlinge onkunde. Zo'n congres moet verouderde kennis oppoetsen, nieuwe methoden en inzichten uitwisselen, resultaten vergelijken. Het congressthema in Wassenaar was dan ook 'Eender en toch anders'. Aandacht dus voor het gemeenschappelijke verleden, maar tegelijkertijd onder het vraagteken: was dat gemeenschappelijke verleden wel geheel gemeenschappelijk? Interpreteren en waarderen Nederlandse en Zuid-Afrikaanse historici dat gemeenschappelijke verleden gelijk? En zo niet, waardoor? Het congres was dus vooral een exercitie in vergelijkende geschiedschrijving. Daarbij speelde de verschillende socioculturele context van de deelnemers een belangrijke rol.

Het congres concentreerde zich op drie terreinen: de Kaap onder de Compagnie; Zuid-Afrika in de tijd van het moderne imperialisme en met name Nederlands rol daarin; de verhouding Nederland/Zuid-Afrika na 1948. In totaal achttien papers werden gepresenteerd en intensief besproken door een aantal specifieke deskundige referenten tijdens een vijftal levendige sessies. Een aantal daarvan wordt in deze en een volgende aflevering van *Historia* gepubliceerd. De begrippenparen Europees/inheems, koloniaal/dekolonisatie, assimilatie/verzet vielen herhaaldelijk. Wat was eigenlijk de aard van de Kaapse samenleving onder de Compagnie? Was stamverwantschap eigenlijk cultureel imperialisme? Waarom verliep het debat over de apartheid tussen Nederlanders en Afrikaners zo emotioneel?

Het congres werd geopend met twee openbare lezingen die de beide elementen van het thema 'Eenders en toch anders' pregnant aan de orde stelden. Prof. dr. H.L. Wesseling (rector van het NIAS en hoogleraar algemene geschiedenis aan de Universiteit van Leiden) besprak 'Hoe Nederland leerde omgaan met de dekolonisatie en zijn koloniale verleden'.¹³ De dekolonisatie van Nederlands Indië/Indonesië werd voor Nederland een traumatische ervaring. Niet zozeer economisch en politiek: Nederland reoriënteerde zich snel en succesvol. Moeilijker viel de psychologische verwerking. Met name sinds de jaren '70 stelden pijnlijke affaires het Nederlands koloniale verleden aan de orde, met heftige debatten in ware 'crises de consciences'. De vergelijking met post-1994 Zuid-Afrika is evident.

Prof.dr. P.H. Kapp (Universiteit van Stellenbosch) sprak over 'Kontinentale kontak en invloed op die Afrikaanse geskiedbeoefening'. Zijn historiografisch overzicht van de Europese en in het bijzonder ook Nederlandse invloed op de Afrikaanse geschiedbeoefening bood een achtergrond aan de actuele behoefte tot een nieuwe geschiedschrijving in Zuid-Afrika. Kapps tentatieve voorstellen in dezen vonden een aanvulling in de voordracht van G. Verbeek (Universiteiten van Leuven en Maastricht), die onder andere met behulp van de Duitse ervaringen van heroriëntatie van 1945 kritische kanttekeningen plaatste bij het zoeken van overheidszijde naar een nieuwe 'nationale' geschiedschrijving in Zuid-Afrika.

13. Vergelijk H.L. WESSELING, 'Post-Imperial Holland' in *Imperialism and Colonialism: Essays on the history of European expansion* (Westport, Conn.) pp. 126-139.

De VOC-periode heeft in Zuid-Afrika geen goede naam. Zij is immers als het ware per definitie koloniaal en Europacentrisch van aard. De voorhanden geschiedschrijving over de VOC-periode is grotendeels gedateerd en blank-centrisch; het lijdt aan het Constantia syndroom want schenkt teveel aandacht aan de koloniale elite en te weinig aan de massa van de Kapenaren – soldaten en matrozen, slaven en Khoi, knechten en ambachtslieden, de zeer pluriforme samenleving van gewone mannen en vrouwen in de achterstraten van Kaapstad en de bijgebouwen op het platteland. Zelfs *The Shaping van South African Society* van Elphick en Giliomee (1979, 1989), hoe goed en vernieuwend ook, moet thans gedateerd heten, omdat het in de VOC-tijd vooral de bakermat van de apartheid zoekt, wat anachronistische elementen oplevert. Veel andere geschiedschrijving over de Kaapse VOC-periode van de afgelopen decennia lijdt aan politiek-ideologische vooroordelen en methodologische eenzijdigheden.

Het is dus noodzakelijk de Compagniesperiode opnieuw te bestuderen, en die niet te beoordelen als de voorgeschiedenis van latere tijden maar op de eerste plaats als een samenleving van eigen aard en waarde, en geplaatst in haar eigen tijd en omstandigheden. Want de Kaap onder de VOC was op de eerste plaats Nederlands, in structuur en cultuur, Nederlands-koloniaal om precies te verstaan. Recente studies over de VOC leggen met name de nadruk op de socioculturele structuur van de VOC-wereld;¹⁴ toepassing er op de Kaap levert een nieuw beeld van de vroege Kaapse geschiedenis, zoals een studie als van Biewenga laat zien.¹⁵ De wereld van de VOC is 20ste eeuwers overigens veelszins vreemd. Vergelijking en beoordeling vanuit het heden is gevaarlijk, zoals G.J. Schutte (Vrije Universiteit, Amsterdam) in zijn bijdrage over Samuel Elsevier probeert aan te geven.

Vergelijking van Nederlandse en Zuid-Afrikaanse ervaringen lijken ook interessant als men de bijdragen van Ntshabele en Manson en Mbenga (alle drie University of the North West) plaatst naast studies over de Nederlands-Indische geschiedenis. De rol van zending en missie in Nederlands Indië tussen koloniale overheid en inheemse bevolking in de 19e en 20ste eeuw vergelijkt zich goed met die van de Hermannsburgers zendelingen onder de Bafokeng, terwijl de toegang tot zaken als land en arbeidskrachten gelijktijd speelden in Transvaal als op koloniaal Java.¹⁶ De vergelijking leert echter ook, dat de Europese partij in de koloniale setting niet alle

-
14. J.G. TAYLOR, *The social world of Batavia* (Wisconsin, 1983); L.J. BLUSSÉ VAN OUD-ALBLAS, *Strange company: Chinese settlers, mestizo women and the Dutch in VOC Batavia* (Dordrecht, 1988); H.E. NIEMEIJER, *Calvinisme en koloniale stadscultuur. Batavia 1619-1725* (diss. Vrije Universiteit Amsterdam 1996); G.J. Schutte, 'De Gereformeerde kerk onder de Verenigde Oostindische Compagnie', *Documentatieblad voor de geschiedenis van de Nederlandse zending en overzeese kerken* 5 (1998), pp. 1-39.
 15. A.W. BIEWENGA, *De Kaap de Goede Hoop. Een Nederlandse vestigingskolonie, 1680-1730*, (nt 11).
 16. Vergelijk bijvoorbeeld G.J. SCHUTTE (ed.), *Papers of the Dutch-Indonesian Historical Conference 1980* (Leiden 1982); SARTONO KARTODIRDJO ed., *Agrarian history* (Papers of the Fourth Indonesian-Dutch History Conference 1983 (Yogyakarta 1986); G.J. SCHUTTE (ed.), *State and trade in the Indonesian Archipelago* (Leiden 1994).

kaarten in eigen hand had. De Nederlands-Indische koloniale samenleving is wel een ‘schakel society’ genoemd, een markt of toneel waarin kolonisator en gekoloniseerde elkaar ontmoetten.¹⁷ Elk was afhankelijkheid van de ander, vulden ieders eigen belangen aan. Was de Rustenburgse wereld van Paul Kruger en Mokatle ook een soort ‘schakel society’?

Valt ook een soortgelijk verhaal te vertellen over de relatie tussen Nederlanders en Afrikaners in 19e en 20ste eeuw? Vertoonde de Nederlandse belangstelling voor de stamverwanten onder het zuiderkruis koloniale superioriteitsgevoelens? Zag Nederland in de Transvaal een soort culturele kolonie, een nieuw Nederland? En bezat de discussie over de apartheid tussen Nederland en de Afrikaners na 1948, naast vele andere oorzaken, dan ook elementen van een dekolonisatieproces? Intensiteit en betekenis van dat debat ontsteeft in ieder geval de betrekkelijk geringe handelsbetrekkingen tussen beide landen, zoals het verrassende resultaat van de bijdrage van prof.dr. Grietje Verhoef (Randse Afrikaanse Universiteit) leert. Overigens een goed voorbeeld wat een relatief nieuwe discipline als de economische geschiedbeoefening oplevert tot een oud debat. Een vergelijkbare opmerking moet ook gemaakt worden bij de bijdrage van Lizé Kriel (Universiteit van Pretoria), die aan de hand van de eigentijdse danskunst toont hoe de (cultuur)geschiedenis actuele vragen over het Europese danwel Afrika-karakter van de Zuid-Afrikaanse cultuur helder kan beantwoorden.

Eender en toch anders. De geschiedenis is een discussie zonder einde, heeft Geyl ons indertijd geleerd. Nederlanders en Zuid-Afrikanen kunnen die uitstekend gezamenlijk voeren.

17. T. ABDULLAH, ‘The Making of a schakel society. The Minangkabau region in the late nineteenth century’ in *Papers of the Dutch-Indonesian historical conference 1976* (Leiden, 1978), pp. 143-153.